

TARPTAUTINĖ KOMISIJA NACIŲ IR SOVIETINIO OKUPACINIŲ REŽIMŲ NUSIKALTIMAMS LIETUVOJE ĮVERTINTI

Nacių okupacija 1941-1944 m. Holokaustas ir kiti nacių nusikaltimai Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį

IŠVADOS

(patvirtinta 2005 04 20)

Komisija susipažino su Christopho Dieckmanno ir Sauliaus Sužiedėlio tyrimu ir jo vertinimais, pateiktais prof. Liudo Truskos (Lietuva) ir dr. Barbaros Mihok (Vokietija) recenzijose. 1941m. rugpjūčio vidurys – spalio pabaiga yra kruviniausias šiuolaikinės Lietuvos istorijos laikotarpis. Komisija, remdamasi atliktu tyrimu, patvirtino šias bendrąsias išvadas dėl Lietuvos žydų žudynių 1941m. birželio – gruodžio laikotarpiu:

1. Sąlygos ir fonas. Būtina Holokausto Lietuvoje sąlyga buvo nacių pasirengimas visa naikinančiam karui prieš Sovietų Sąjungą 1941 m. pavasarį ir po to prasidėjusi Lietuvos okupacija. Vietinių gyventojų bendradarbiavimas su naciais daug prisidėjo prie žydų persekiojimo, suvarymo į getus ir masinių žudynių. Antisemitizmas Lietuvoje sustiprėjo antroje ketvirtojo dešimtmečio pusėje, ypač trumpo Sovietų valdymo metu 1940–1941 m., kaip nurodoma Komisijos parengtuose istorikų Vyganto Vareikio ir Liudo Truskos tyrimuose.

2. Holokausto etapai. Žydų naikinimo procesą Lietuvoje sudaro trys aiškiai išskiriami etapai, du iš kurių nagrinėjami tyrime:

a) pogromai ir pradinės plataus masto žudynės iki 1941m. rugpjūčio pirmiausiai buvo nukreiptos prieš žydus. Žudynes mėginta pateisinti antisemitine žydus bolševizmui prilyginančia propaganda, kuriai plisti buvo gera terpė. Aukos buvo daugiausia geros fizinės būklės darbingo amžiaus žydai vidutiniškai nuo 15 iki 60 metų (apie ne žydų kilmės šio laikotarpio aukas žr. dr. Rimanto Zizo tyrimą);

b) žudynių operacijų, apėmusių ištisas bendruomenes nuo 1941 m. rugpjūčio pradžios iki 1941 m. gruodžio, metu didžioji dauguma Lietuvos žydų buvo išnaikinta; daugiau nei 40 000 žydų – vyrų, moterų, vaikų – dirbo priverčiamuosius darbus ypač sunkiomis gyvenimo sąlygomis keliuose išlikusiuose getuose ir darbo stovyklose;

c) palyginti mažesnio masto periodinės žydų atrankos ir žudynės buvo vykdomos „ramesniuoju laikotarpiu“ 1942–1943 m. Vėliau, 1943–1944 m., getai ir darbo stovyklos buvo panaikintos. Daug žydų buvo nužudyta, o kiti deportuoti į Latviją, Estiją, Lenkiją ir Vokietiją. Manoma, kad po karo išliko tik 9 000 Lietuvos žydų.

3. Ankstyvieji išpuoliai: pogromai ir organizuotas šaudymas iki 1941 rugpjūčio. Pirmosios žydų žudynės buvo savavališkos ir vyko karo sukkelto chaoso, antisovietinio sukilimo, Raudonosios armijos traukimosi ir greito Vokietijos kariuomenės puolimo kontekste. Lietuvių, žydų ir vokiečių šaltiniai patvirtina, kad aiškaus antižydiško smurto būta iki vokiečių atėjimo, nors dažnai neįmanoma

pakankamai detaliai nustatyti išpuolių vietas ir laiko. Nenustatytas žydų skaičius nukentėjo nuo savavališkų suėmimų, buvo prievartaujami ir žudomi jų gyvenamosiose vietose, taip pat mėginant pabėgti nuo nacių puolimo. Kaip rodo Komisijos tyrimo ataskaitos ir dokumentai, dauguma žydų buvo nužudyta netrukus po to, kai į Lietuvą įžengė vokiečių kariuomenė ir nacių saugumo policija.

Didžiausias pirmosios karo savaitės žudynes sudarė pogromai ir sistemiška organizuoti šaudymai, būtent: a) pirmosios žudynės pasienio zonoje, t.y. Gargžduose, Kretingoje, Palangoje, Skuode (1a ypatingasis būrys), Tauragėje, Jurbarke, Marijampolėje ir kituose mažuose kaimuose, vykdytos vokiečių saugumo policijos, padedant vietos gyventojams ir pagalbiniais policijos daliniams; b) 1941 m. birželio 25-26 d. pogromai Vilijampolėje (Slobodkoje) ir 1941 m. birželio 27 d. žudynės „Lietūkio“ garaže, daugiausia vykdytos nelegalų, paragintų vokiečių saugumo policijos; c) išpuoliai prieš žydus Vilniuje, inspiruoti 7a ypatingojo būrio (Sonderkommando) ir 9 operatyvinio būrio (Einsatzkommando), tarp kurių būta žmonių pagrobimų ir žudymų, nors ir mažesniu nei aukščiau minėtų žiaurumų mastu; d) išpuoliai Žemaitijoje, 2-ojo operatyvinio būrio veikimo zonoje (iš kur išliko maža to meto dokumentų); šaltiniai patvirtina, kad 2-ojo operatyvinio būrio nariai ir vietiniai lietuvių partizanai užpuolė ir nužudė bent kelis šimtus žydų Šiauliuose.

Po lietuvių pagalbinės policijos suformavimo žydų žudynes vykdė militarizuoti policijos daliniai, vadovaujami vokiečių saugumo policijos, būtent 3-ojo operatyvinio būrio, formaliai atsakingos Kauno komendantui. Kaip rodo ataskaitos, žydų, daugiausia vyrų, žudynės, vykusios Kauno VII forte 1941 m. liepos 4-6 dienomis, buvo didžiausios šio laikotarpio skerdynės. Dokumentai liudija ir kitas žudynes, vykusias nuo 1941 m. liepos iki rugpjūčio vidurio. Nepaisant to, iki 1941 m. rugpjūčio pradžios, didžioji dauguma Lietuvos žydų bendruomenės buvo dar gyva.

4. Masinio naikinimo kampanija 1941 m. vasarą ir rudenį. Nuo 1941 m. rugpjūčio pradžios prasidėjusi ir staigiai eskaluota masinio sulaikymo ir sušaudymo politika iš esmės sunaikino žydų bendruomenes Lietuvoje. Judaizmo ir bolševizmo tapatinimo, buvusio ankstesnių žudynių preteksto, praktiškai buvo atsisakyta. Žydai buvo žudomi vien todėl, kad jie buvo žydai. Aukų izoliavimas, koncentravimas ir ekspropriacija buvo vokiečių ir lietuvių civilinių ir policijos administracijų koordinuoto bendradarbiavimo rezultatas. Žudynėms vadovavo okupuotos Lietuvos policijos (*SS und Polizeiführer Litauen*) vadas, o jas vykdė pirmiausia Vokietijos saugumo policijos 2-asis ir 3-iasis operatyviniai būriai bei SD, aktyviai padedant Lietuvos policijos departamento štabui Kaune, vietinėms policijos nuovadoms, vokiečių ir lietuvių policijos batalionų nariams ir vietiniams savanoriams.

5. Aukų skaičius. Tikslų holokausto aukų Lietuvoje skaičių sunku nustatyti. Komisija priėjo bendrą išvadą kad, aukų skaičius buvo nuo 200 000 iki 206 000:

- maždaug 190 000 Lietuvos žydų;
- nuo 8 000 iki 10 000 žydų pabėgėlių iš Lenkijos;
- beveik 5 000 žydų iš Austrijos ir Vokietijos;
- 878 Prancūzijos žydai.

Per pirmąsias dvi vokiečių okupacijos savaites maždaug 6000 žydų buvo nužudyti Kaune. Pridėjus ankstesnių žudynių pasienio zonoje, Šiauliuose ir kitur aukų skaičių, tiksliausia būtų manyti, kad nužudytųjų, daugiausia žydų vyrų, skaičių sudaro 8 000 iki 10 000.

Iki 1941 m. rugpjūčio, t. y. iki prasidėjo ištisų bendruomenių naikinimo, tiksliausia būtų manyti, kad nužudytųjų žydų skaičius buvo 15 000 vyrų ir 1 000

moterų. Dėl šaltinių stokos kai kuriuose Lietuvos regionuose neįmanoma nustatyti tikslaus skaičiaus. Manoma, kad daugiau nei 40 000 žydų buvo, nors ir laikinai, dar gyvi 1941 m. gruodį getuose ir darbo stovyklose. Komisijos Mūsų apskaičiavimu žydų aukų nuo 1941 m. rugpjūčio iki tų pačių metų gruodžio buvo nuo 130 000 iki 140 000.

Prieš pat panaikinant Vilniaus getą, 1943 m. rugsėjį, vokiečių civilinės administracijos apskaičiavimu, nuo 1941 m. birželio iki 1943 m. rugpjūčio nužudytų žydų skaičius buvo 156 000.

6. Atsakingos organizacijos. Nemaža organizacijų ir institucijų dalyvavo nustatant žydų tapatybę, konfiskuojant turtą, juos surenkant žydų ir galiausiai naikinant. Svarbiausios vokiečių organizacijos buvo šios:

- a) vokiečių saugumo policija ir SD;
- b) Vermachtas, daugiausia 207-oji, 281-oji, 285-oji ir 403-oji saugumo divizijos, bei karo lauko komendantūra (*Feldkommendaturen*);
- c) vokiečių policijos batalionai, pirmiausia 11-asis, o taip pat 2-asis, 9-asis, 65-asis, 105-asis ir 131-asis, kurie veikė Lietuvos teritorijoje ir dalyvavo sulaikant ir žudant žydus;
- d) naikinimo procese dalyvavo ir vokiečių civilinė administracija (*Zivilverwaltung*), jos politikos ir ūkio departamentai, taip pat ir Darbo tarnyba (*Arbeitsamt*).

Vokiečių organizacijos, kontroliavusios genocido spartą ir mastą, persekiodamos ir naikindamos žydus pasitelkė daugelį Lietuvos sukarintų, policijos ir administracijos organizacijų ir jomis naudojosi. Tai:

- a) nereguliuojamų pajėgų, susikūrusių spontaniškai ar greitai suorganizuotų karo pradžioje, elementai;
- b) TDA (Tautinio darbo apsauga) daliniai, vėliau pervadinti Savaugos batalionais, iš literatūros žinomi kaip *Schutzmannschaften*, suvaidinę svarų vaidmenį holokauste, dalyvaudami žydų žudynėse ne tik Lietuvoje, bet ir kitose šalyse, ypač Baltarusijoje ir Ukrainoje;
- c) Kauno policijos departamentas ir nemažai vietinių policininkų visoje Lietuvoje;
- d) Lietuvos saugumo policijos agentai ir pareigūnai;
- e) Nemažas skaičius Lietuvos civilinės administracijos padalinių.

Kai kurie aukščiau išvardyti organizuoti daliniai masinėse egzekucijose vaidino nevienodai svarbų vaidmenį: Klimaičio gauja pirmosiomis karo dienomis, Skrajojantis būrys (Rollkommando) Kaune ir Ypatingasis būrys Vilniuje. Kartu daug daugiau lietuvių pagalbininkų dalyvavo pavieniuose veiksmuose ir vaidino antraeilius vaidmenis–jie saugojo sulaikytuosius, kontroliavo žudynių operacijų zoną ir gaudė besislapstančius žydus.

Spręsti apie gyventojų požiūrį ir nusistatymą žydų žudynių atžvilgiu keblu, tačiau tai buvo svarbus faktorius genocido vyksme. Komisija skatina tolesnius tyrimus apie to meto gyventojų požiūrį į holokaustą.

Aukščiausioji Lietuvos civilinė valdžia, Lietuvos Laikinoji Vyriausybė, ir jos padalinys - Vilniaus piliečių komitetas - Lietuvos žydų naikinimo procese vaidino prieštarinę, tiesa, netiesioginę, vaidmenį. Dviprasmišką Laikinosios Vyriausybės poziciją lėmė paradoksali politinė paininga, į kurią ji buvo patekusi: šis režimas, skelbė esąs aukščiausioji valdžia, bet realios valdžios niekuomet neturėjo. Kita vertus, Laikinosios Vyriausybės ir lietuvių aktyvistų fronto antisemitinės pažiūros yra gerai dokumentuotos. Išsamiausias Laikinosios Vyriausybės antisemitinis pasisakymas

buvo 1941 metų rugpjūčio 1 d. „Žydų padėties nuostatų“ projektas. Tačiau ministrų kabinetas, nors ir patvirtino potvarkius dėl žydų izoliavimo ir turto konfiskavimo, vengė pritarti organizuotoms žudynėms. Laikinoji Vyriausybė, tvirtinusi kalbanti tautos vardu ir esą turinti moralinį autoritetą, viešai neatsiribojo nuo Lietuvos piliečių žydų žudynių.

Komisijos pirmininkas

Emanuelis Zingeris

Vykduantysis direktorius

Ronaldas Račinskas